

Războiul de Independență în relatările cotidianului „Telegraphul”

The War of Independence in the reports of the “Telegraph” daily newspaper

CRISTINA GUDIN*

Abstract. The present study is based on the intention of reconstructing an important event in modern history of Romanians with the help of information collected from the pages of the liberal daily „Telegraph”. The aim is to capture the way contemporaries perceived the tensions in the Balkan Peninsula and related to the Russo-Turkish war. The analysis of the daily concern of journalists for the evolution of the context in South-Eastern Europe is subject to the specific limits of the case study. However, it must be stated that official documents from that period or articles related to the crisis in the East and the Russo-Turkish war appearing in Western and Romanian publications could be accessed through the „Telegraph” newspaper, from which substantial takeovers were made in the pages of the consulted newspaper. Consulting this newspaper made it possible to know the concerns regarding the war of the contemporaries, resulting in a more colorful picture of the events.

Keywords: independence, war, oriental crisis, newspaper, policy, the great powers.

Prezentul studiu are ca premisă intenția de reconstituire a unui eveniment important din istoria modernă prin intermediul informațiilor culese din paginile cotidianului liberal „Telegraphul”, cu scopul de a surprinde felul în care contemporanii au perceput tensiunile din Peninsula Balcanică și s-au raportat la războiul ruso-turc. Dintru început trebuie precizat că analizarea preocupării zilnice a gazetarelor pentru evoluția contextului din SE continentului se supune

* Conf.univ.dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București, cristinagudin@yahoo.fr, cristina.gudin@istorie.unibuc.ro

limitelor specifice studiului de caz, chiar dacă prin intermediul „Telegraphului” a fost posibil accesul la documente/comunicate oficiale sau la articole din publicațiile occidentale¹ și autohtone din care s-au realizat preluări consistente.

Situația din Peninsula Balcanică a atras în mod deosebit atenția jurnaliștilor care au relatat pe larg asupra etapelor crizei orientale, începând cu declanșarea în vara lui 1875 a răzcoalelor din Bosnia și Herțegovina, și continuând cu acțiunile antiotomane ale Serbiei și Muntenegrului din 1876 ori cu răzcoala bulgarilor din același an. Criza orientală, percepută ca un „duel între libertate și despotism, între apăsări și apăsători, între adoratorii crucii și fanaticii prozeiți ai lui Mahomed”², nu a lăsat indiferentă clasa politică românească. Totuși, România a preferat neutralitatea față de tulburările din Imperiul Otoman, evaluându-și șansele de a-și ameliora starea cu ajutorul puterilor garante, aceasta cu atât mai mult cu cât slăbiciunea Porții alimenta speranțele tuturor popoarelor dependente de ea³. Decidenții Europei, întruniți în cadrul Conferinței de la Constantinopol, deschisă la 29 noiembrie/11 decembrie 1876, constatând că balcanicii se aflau într-o ipostază „netolerabilă”, mizau pe înțelepciunea sultanului Midhat Pașa de a introduce reformele necesare soluționării crizei și ieșirii din imobilismul care condusesese la acumularea tensiunilor interne⁴. La rândul lor, încrezători în disponibilitatea Turciei de a se schimba, politicienii români au avansat Porții la 16/28 iunie 1876 un memoriu solicitând recunoașterea individualității statului român și a numelui de România, memoriu întâmpinat cu ostilitate de către oficialii turci. Prin aceasta se dovedea o dată în plus că declarațiile diplomaților otomani referitoare la imperativitatea modernizării imperiului, cu care aceștia răspundeau somațiilor Marilor Puteri, se încadrau într-un exercițiu de imagine, alături de Constituția promulgată la 23 decembrie 1876 prin care se asigurau balcanicilor drepturi egale cu ale musulmanilor în privința libertății de conștiință și de cult sau a dreptului de a controla cheltuirea finanțelor⁵. În realitate, însă, Constituția conținea și articole cu caracter retrograd care obstrucționau mult așteptata modernizare, trei dintre ele, pentru a da doar acest exemplu, afectând

¹ „National Zeitung”, „La République Française”, „Die Presse”, „Weser Zeitung”, „Journal des Débats”, „Il Diritto”, „The Standard”, „The Times”, „Messager d'Athènes”, „Petersburgskia Viedomosti”, „Fremden Blatt”, „Neues Wiener Tagblatt”, „La Correspondence hongroise”, „L'Avenir militaire”, „L'Italie”.

² „Telegraphul”, an VIII, nr. 1715, 1 ianuarie 1878, p. 1, vezi și Nicolae Iorga, *Istoria relațiilor române*, București, Editura Semne, 1995, p. 277.

³ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. II (1876–1881), București, Editura Librăriei Socer & Co., 1897, p. 20.

⁴ N.D. Popescu, *Istoria resbelului româno-ruso-turc 1875–1878*, partea I (De la începutul resbelului până la 30 august 1878), București, Librăria H. Steinberg, 1889, p. 9; vezi și Dinu C. Arion, *Curs de istorie diplomatică (1713–1914)*, București, f.e., 1930, p. 264.

⁵ Idem, an VII, nr. 1425, 12 ianuarie 1877, p. 1.

direct România, după cum urmează: art. 1 îi anula suveranitatea⁶, art. 7 atribuia în exclusivitate sultanului dreptul de a investi conducători în provinciile imperiului, iar art. 8 nu recunoștea decât calitatea de otoman pentru toți supușii Porții⁷. Reacțiile negative provocate de publicarea Constituției au confirmat limitele liberalismului în Imperiul Otoman, aspect care, împreună de altele, a contribuit la reactivarea interesului Rusiei în zonă sub pretextul protejării intereselor creștinilor din Balcani. Conflictul ruso-turc catalogat în ziarul german „Weser Zeitung” ca un „resbel de rasă și religie”⁸, decurgea, așa cum lăsa să se înțeleagă Manifestul de război din 12 aprilie 1877 de la Chișinău semnat de Marele Duce Nicolae, din starea inacceptabilă a balcanicilor, căci: „De sute de ani apasă jugul turcesc pe frații noștri creștini. Amară e robia lor. Tot ce e scump omului, sfânta religie a lui Cristos, numele onest, averea câștigată prin sudoare și sânge, totul este batjocorit, profanat de către necredincioși”.

În atare împrejurare, răscularea contra opresorilor era explicabilă, iar efectele (și anume: „orașe și sate arse, averea prădată, femei și fete dezonorate, populația unor locuri până la unul măcelărită”⁹) îndreptăteau intervenția în forță a Rusiei care, se menționa în manifestul invocat, încercase zadarnic să convingă Poarta de necesitatea reformelor¹⁰.

Cu toate acestea, adevăratele intenții ale Rusiei au fost sesizate în epocă, mai multe publicații pronunțându-se pe marginea lor. Spre exemplificare oferim câteva mostre, și anume: „Messenger d’Athènes” insistă asupra aportului Rusiei la izbucnirea agitațiilor balcanice („Rusia a încurajat Serbia să declare război Porții”¹¹); „The Times” amintea că „de la începutul crizei orientale, Rusia urmărește visul unui mandat european care să-i permită să înainteze cu armatele sale spre Dunăre fără să aibă aerul că prin aceasta caută a-și satisface ambiția sa

⁶ Conținutul art. 1 din Constituția otomană: „Imperiul Otoman cuprinde țările și posesiunile actuale și provinciile privilegiate și formează un tot indivizibil din care nu se poate dezlipi nici o parte sub nici un motiv” în „L’Italie” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1418, 1 ianuarie 1877, p. 3.

⁷ „Telegraphul”, an VII, nr. 1423, 9 ianuarie 1877, p. 2.

⁸ „Weser Zeitung” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1499, 11 aprilie 1877, p. 2.

⁹ „Telegraphul”, an VII, nr. 1504, 16 aprilie 1877, p. 2.

¹⁰ Reformele cu aplicabilitate imediată constau în: reorganizarea jandarmeriei, înființarea unui corp de jandarmerie mixtă (compus din musulmani și creștini), admiterea în școlile militare a supușilor nemusulmani, interdicția de a coloniza Rumelia cu circazieni și de a purta armă fără autorizație, scutirea de impozite până la 1 ianuarie 1877 a provinciilor afectate de răscoale, respectarea libertății cultelor și a dreptului de proprietate acordat creștinilor din Bosnia și Herțegovina etc. Legile care urmau a fi întocmite și validate de Parlament vizau: legea electorală, legea comunală și cea municipală, legea asupra funcțiilor civile, bugetul general, stabilirea unei noi ierarhii judiciare, reglementarea activității Curții de Conturi etc. Pentru informații suplimentare vezi „Telegraphul”, an VII, nr. 1468, 4 martie 1877, p. 2.

¹¹ „Messenger d’Athènes” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1426, 13 ianuarie 1877, p. 1.

individuală”¹²; „Journal des Débats” preciza următoarele: „cabinetele vor primi negreșit să facă oarecari propuneri Porții, dar vor refuza de-a pune o armă în mâinile guvernului rus”¹³; „Il Diritto” sesiza încărcătura evenimentelor în termenii: „Europa nu poate să împiedice căderea Imperiului Otoman, dar nici nu trebuie să o grăbească, căci se expune la niște pericole foarte grave pe care puterile cele mari au un interes egal de a le evita”¹⁴; „The Standard”, mai tranșant, puncta că „Rusia voiește să izbească în Turcia în interesul propriei sale ambiții, [în vreme ce] Europa, în interesul propriei sale siguranțe, nu voiește să se aducă nici o izbire Turciei”¹⁵.

Profilarea unei confruntări ruso-otomane, asociată cu perspectiva înfrângerii Semilunii, a constituit pentru redactorii „Telegraphului” un impuls spre rememorarea relațiilor româno-turce pe un ton plin de cutezanță și de accente acuzatoare, așa cum reiese din citatele selectate: „Noi avem tratate cu Turcia. În ele se prevăd independența noastră absolută, dreptul de a ne face alianțe cu cine voim”; „Turcia este o servitoare pe care noi o plătim să ne apere”, dar aceasta și-a depășit atribuțiile și „mai întâi a căutat să bage intrigă între boierii noștri spre a alerga la dânsa să ceară domnia [și,] odată căpătat acest drept contra capitulațiilor, ea a înlăturat pe principii români și ne-a trimis domni fanarioți a căror primă preocupare a fost să desființeze armata română, să omoare spiritul marțial al poporului și să aducă țara în starea unui pašalac”; „Poarta ne-a cedat Bucovina și Basarabia fără nici un drept și, dacă s-a găsit un domn care să protesteze, acela a plătit cu viața lui ca un martir”¹⁶. Mai mult chiar, Imperiul Otoman era acuzat de ingratitude fiindcă: „cu toate că România a făcut Porții cele mai mari servicii cu politica sa de neutralitate pe timpul războiului sârbo-turc și pe la începutul insurecțiilor din Balcani, cu toate că o asemenea conduită ar fi trebuit să fie bine răsplătită, guvernul turc nu-și uită ambițiile egoiste, pretențiile nejustificate și continuă a numi statul român vasal al Turciei”¹⁷.

Interesantă este și poziționarea Marilor Puteri față de războiul ruso-turc, foarte lămuritor enunțată în presa vremii. Astfel, Franța „prefera pentru moment să mențină o strictă neutralitate”, Austro-Ungaria își rezerva dreptul de a renunța la neutralitate când Rusia „se va gândi să facă slave gurile Dunării”, eventualitate în care era convinsă de susținerea poziției sale de Germania și Marea Britanie, aceasta din urmă declarând că: „pe cât timp Poarta nu-și va schimba purtarea într-un mod esențial și până când nu va da alte garanții

¹² „Times” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1446, 5 februarie 1877, p. 1.

¹³ „Journal des Débats” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1446, 5 februarie 1877, p. 1.

¹⁴ „Il Diritto” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1446, 5 februarie 1877, p. 2.

¹⁵ „The Standard” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1469, 5 martie 1877, p. 2.

¹⁶ „Telegraphul”, an VII, nr. 1516, 30 aprilie 1877, p. 1.

¹⁷ Idem, an VII, nr. 1503, 15 aprilie 1877, p. 1.

decât făgăduieli de a lua măsuri spre a îmbunătăți soarta populațiilor creștine din imperiul său, va fi considerată ca neavând drept la sprijinul material sau moral” englez¹⁸.

În condițiile în care implicarea activă a României în conflictul ruso-turc era improbabilă, în urma eșecurilor diplomatice înregistrate de delegația deplasată la Livadia în septembrie 1876¹⁹, dar și de către Dimitrie Brătianu care nu reușise să obțină de la participanții la Conferința din Constantinopol independența și neutralitatea²⁰, a fost firească semnarea la 4/16 aprilie 1877 a Convenției speciale pentru stabilirea condițiilor în care armata rusă avea să tranziteze teritoriul românesc. Reprezentat de baronul Dimitri Stuart²¹, guvernul imperial accepta să acopere „toate cheltuielile care ar putea fi ocazionate de trebuințele armatei ruse, de transportul său, precum și pentru satisfacerea tuturor trebuințelor sale”, luându-și totodată angajamentul de „a menține și a face a se respecta toate drepturile politice ale statului român, cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, și a menține și apăra integritatea actuală a României”²². O convenție distinctă a fixat detaliile trecerii trupelor rusești, din cele 26 de articole reieșind că: „guvernul român acordă armatei ruse uzul căilor ferate, comunicațiilor fluviale, drumurilor, poștelor și telegrafelor și pune la dispoziția sa resursele materiale ale țării pentru necesitățile de aprovizionare, de furaje și de transport”, la prețuri preferențiale (de pildă transportul feroviar se efectua cu costuri de 40% mai mici decât cele obișnuite) sau egale cu cele stabilite pentru armata română. În relația dintre ofițerii ruși și autoritățile locale apăreau ca intermediari comisari speciali români responsabili cu onorarea comenzilor și stabilirea modalităților de plată. Pentru facilitarea deplasării, armata țaristă primea dreptul de a amenaja poduri și alte căi de comunicație cu concursul autohtonilor în privința forței de muncă și a materialelor de construcție. Traseul oastei imperiale urma o linie ce ocolea Bucureștiul și orașele importante, linie prevăzută cu puncte de staționare dotate cu „magazii și depozite de hrană, provizii de orice natură, furaje, cuptoare de pâine și pesmeți, bucătării pentru prepararea hranei trupelor”, dar și stabilimente sanitare²³.

¹⁸ „La Correspondence hongroise” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1509, 22 aprilie 1877, p. 2, vezi și Idem, an VII, nr. 1512, 26 aprilie 1877, p. 2.

¹⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Carol I*, București, Editura Cugetarea, f.a., p. 463.

²⁰ Mihail Polihroniade, Alexandru Christian Tell, *Domnia lui Carol I*, vol. I (1866–1877), București, Editura Vremea, 1937, p. 345.

²¹ Consilier de stat, agent diplomatic și consul general al Rusiei în România.

²² Nicolae Iorga, *Războiul de independență 1877–1878*, Vălenii de Munte, Fundația culturală „Cuvântul”, 1927, p. 3.

²³ „Telegraphul”, an VII, nr. 1505, 17 aprilie, p. 3, vezi și Idem, nr. 1507, 20 aprilie 1877, p. 3.

Ecourile stârnite de parafarea convențiilor au fost diverse: opoziția și-a formulat în Parlament temerea de a nu fi acestea un motiv „ca să se bage țara în foc”, în vreme ce presa occidentală, deși sesiza că „trecând Prutul și străbătând teritoriul românesc, trupele ruse [în]calcă una din dispozițiile principale ale tratatului de la Paris”, conchidea că „principatul nu este destul de tare spre a face să i se respecte neutralitatea contra unor armate formidabile care îl amenință una la Sud, alta la N-E”. În concluzie, se aprecia atitudinea guvernului român ca fiind „cea mai corectă ce a putut lua în asemenea împrejurări”, căci „nu a opus nici o rezistență inutilă trupelor țarului, a făcut să se retragă soldații săi, a invitat pe funcționari de a observa cea mai strictă rezervă față cu invazia”²⁴. Cu alte cuvinte, convențiile scuteau România „de a deveni teatrul resbelului” și reprezentau singura modalitate ca aceasta să își asigure bunurile²⁵.

Odată convențiile intrate în vigoare, armata rusă a trecut Prutul la 12 aprilie și a avansat în spațiul românesc prin 3 puncte: Bestimac (jud. Cahul), Tabac (jud. Bolgrad) și Ungheni (capătul liniei ferate Iași-Ungheni), la scurt timp înregistrându-se și primele abuzuri ale ofițerilor slavi. Astfel, „autoritățile ruse s-au făcut stăpâne pe toate liniile noastre [ferate], au dispus de ele cum au voit și au făcut singure poliția gărilor”; cereau „fără nici o tocmeală și plătesc după cum se milostivesc”; contractanții ruși îi obligau „pe țărani a merge cu carele până și peste Dunăre cu prețul prevăzut de legea rechizițiilor, deși această lege nu privește decât armatele române”; „pe linia Iași-Pășcani rușii au stricat liniile ferate pe care le-au făcut și au ridicat tot materialul”, cu toate că art. 13 din Convenție menționa că „liniile de cale ferată când vor deveni inutile, materialele mobile întrebuințate la construirea lor vor fi la dispoziția guvernului rus, iar lucrările executate vor deveni proprietatea guvernului român, fără nici o remunerare”; „orașul București a servit adesea de trecerea armatei pe timpul resbelului și de multe ori s-au oprit în el”²⁶.

Pe lângă excesele armatei ruse, populația civilă a avut de suferit și neplăcerile cauzate de tensionarea raporturilor cu Imperiul Otoman pe fondul refuzului guvernului român de a colabora militar contra „invaziei” țariste. Efectele s-au înregistrat în Corabia, Bechet, Turnu Măgurele, Giurgiu, Oltenița, „orașe deschise, inofensive, lipsite de orice armată străină”, care au fost bombardate, în vreme ce „porturile [au fost] jefuite, vasele și magazinele incendiate, teritoriul încălcat, focul și groaza duse pretutindeni de către hoardele barbare și fanatice”

²⁴ „La République Française” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1508, 21 aprilie 1877, p. 1.

²⁵ „National Zeitung” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1514, 28 aprilie 1877, p. 2.

²⁶ „Telegraphul”, an VII, nr. 1646, 6 octombrie 1877, p. 1, vezi și Idem, an VIII, nr. 1791, 4 aprilie 1878, p. 1; Idem, an VIII, nr. 1812, 30 aprilie 1878, p. 2.

ale bași-buzucilor²⁷ și cerchezilor²⁸. Se adăuga exodul populației autohtone, căci „orașele românești de pe țărmul Dunării se deșartă cu repeziciune [, iar] locuitorii fug cu precipitare spre interiorul țării”. Li se alăturau „numeroșii locuitori din orașele turcești de pe țărmul Dunării care trec în România spre a găsi un adăpost mai sigur contra nenorocirilor resbelului”²⁹.

Riposta românilor nu a întârziat chiar în lipsa declarației oficiale de război, tunul bubuind pe linia fluviului „nu însă cum bubuie de peste 200 de ani, numai la parade, ci ca să arate străinilor care ne calcă drepturile (...) că nu putem permite aceasta fără a protesta și în scris și cu tunul”. Reacția la agresiunile otomane era percepută ca semn al apărării naționale, în contextul în care „odată contractul călcat, Poarta s-a lipsit de drepturile ce putea să pretindă de la noi; ea a pierdut dreptul de a mai reclama tribut și noi, rămânând în plenitudinea drepturilor noastre naționale consfințite prin tratate, suntem de drept independenți și putem refuza tributul către Poartă”³⁰, fapt oficializat la 9 mai 1877 prin votul favorabil al majorității parlamentarilor. Succesul a fost marcat la 10 mai cu prilejul aniversării celor 11 ani de la urcarea lui Carol I pe tron printr-o ceremonie religioasă în prezența miniștrilor și a autorităților din Capitală, prin discursuri și o recepție oficială, totul într-o atmosferă sărbătorească în care străzile principale „străluceau de stindardele tricolore care fulfuiau pe la balcoane și ferestre, împodobite toate cu covoare și flori”, iar studenții și mii de locuitori formau un alai cu torțe, muzică și strigăte entuziaste de *Trăiască România independentă!*³¹

Forțele militare implicate în conflict nu erau neglijabile. Oastea otomană compusă din 7 corpuri³² se ridica, potrivit datelor furnizate de Ministerul de Război, la 1.306.879 infanteriști având în dotare 1.350 de tunuri de campanie și 5.952 tunuri de poziție, la care se adăugau 24.150 de soldați de cavalerie cu 20.694 cai³³, dar și „16 vase mari cuirasate, tot atâtea bastimente mai ușoare, cu o puternică artilerie și cu mașiniști englezi”. Oastea rusă număra inițial

²⁷ Soldați neregulari.

²⁸ „Telegraphul”, an VII, nr. 1516, 30 aprilie 1877, p. 1, vezi și Idem, an VII, nr. 1513, 27 aprilie 1877, p. 1.

²⁹ „Românul” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1502, 14 aprilie 1877, p. 2.

³⁰ „Telegraphul”, an VII, nr. 1514, 28 aprilie 1877, p. 1.

³¹ Idem, an VII, nr. 1525, 12 mai 1877, p. 1.

³² Structura armatei otomane: corpul I condus de Hussy Pașa cu cartierul general la Constantinopol; corpul II în frunte cu Ahmed-Ejub Pașa la Șumla; corpul III cantonat în Albania, Serbia, Bosnia și Herțegovina și condus de Derviş-Pașa în Albania și Soliman Pașa în Herțegovina; corpul IV cu cartierul general la Erzerum și comandat de Achmed-Mucktar Pașa; corpul V încartiruit la Damasc în frunte cu Azif Pașa; corpul VI din Bagdad condus de Aburraham Pașa; corpul VII cu cartierul general la Yemen și comandat de Mustafa-Asim Pașa.

³³ „Die Presse” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1502, 14 aprilie 1877, p. 2.

530.000 de ostași și era formată din 4 corpuri de armată³⁴, iar cea română, plasată sub conducerea col. George Slăniceanu, însuma peste 100.000 de ostași și avea în structură 2 corpuri de armată alcătuite din 4 divizii, 8 brigăzi de infanterie și 4 brigăzi de cavalerie³⁵.

Cât despre prestația trupelor rusești în debutul războiului, acestea, odată ajunse pe malul Dunării, s-a folosit de podurile construite la Brăila și Zimnicea și „au trecut cu o înlesnire neașteptată”, deplasându-se „cu repeziciune în interiorul Bulgariei”, și ocupând orașele Măcin, Isaccea, Tulcea, Hârșova și Siștov „fără mari rezistențe din partea turcilor”. Părea fezabil că „resbelul acesta va fi scurt, se va termina curând și fără pierderi mari”³⁶. Realitatea, așa cum se cunoaște, a infirmat convingerea în finalizarea rapidă a conflictului, asediarea Plevnei transformându-se într-o provocare dificil de depășit în pofida multiplelor tentative.

Sosisse momentul cooptării armatei române ale cărei acțiuni debutează la 30 iunie 1877 cu „focul în contra cetății Nicopole și a bateriilor turcești învecinate”. Miza era considerabilă, căci prin participarea la lupte, România dobândea „dreptul de a figura la congresul european, când se va trata de pace, ca putere interesată și investită cu dreptul ce-i conferă legile resbelului”³⁷, postură indispensabilă atingerii dublului său deziderat: independența și neutralitatea.

Se deschidea, totodată, o perioadă caracterizată prin mobilizări, la care „rezerviștii au răspuns imediat (...) [venind] în gloate de prin toate comunele”, și prin rechiziții. Cu ocazia lor s-a observat că, pătrunși de avânt patriotic, „mulți proprietari și comercianți duceau gratis și cu voioșie caii lor la prefecturi unde-i încredințau comisiilor însărcinate cu primirea lor”. Este perioada în care au apărut numeroase comitete³⁸ cu scopul de a strânge donații în bani, alimente,

³⁴ Structura armatei rusești: armata de Sud (comandată de Marele Duce Nicolae), rezervele armatei de Sud, armata litoralului (în frunte cu generalul Semeka) și armata de Caucaz (condusă de generalul Melikoff) acoperind diverse segmente – artilerie, infanterie, vânători, eclerori (cercetași) în „L'Avenir militaire” apud „Telegraphul”, an VII, nr. 1500, 12 aprilie 1877, p. 2.

³⁵ Corpul I de armată era comandat de gen. de brigadă George Lupu și se compunea din 2 divizii (divizia I – col. Christodor Cerchez, divizia II – col. Ioan Logadi), 4 brigăzi de infanterie (col. Oton Sachelarie, col. Al. Papadopol, col. Mihail Holban, col. Matei Vlădescu) și 2 brigăzi de cavalerie (col. Pavel Cernovodeanu, col. Victor Crețu), iar corpul II de armată era condus de gen. de brigadă Al. Radovici și avea în componența sa 2 divizii (divizia III – col. George Angelescu, divizia IV – gen. de brigadă George Manu), 4 brigăzi de infanterie (col. Grigore Ipătescu, col. Al. Gramont, col. Grigore Borănescu, col. Grigore Cantili) și 2 brigăzi de cavalerie (col. Ctin Formac, col. George Răsnovanu) în „Telegraphul”, an VII, nr. 1516, 30 aprilie 1877, p. 2.

³⁶ „Telegraphul”, an VII, nr. 1560, 23 iunie 1877, p. 1.

³⁷ Idem, an VII, nr. 1585, 24 iulie 1877, p. 2.

³⁸ De pildă, Comitetul central al damelor din Iași pentru ajutorul ostașilor români răniți, Comitetul pentru ajutorul armatei române din Turnu Măgurele, Comitetul doamnelor israelite din Craiova, Junimea israelito-română din Bârlad etc.

medicamente și obiecte³⁹ necesare soldaților, dar și de a organiza și întreține ambulanțe. Efortului general i s-a alăturat și principele Carol care a donat suma de 100.000 de lei pentru ofițerii obligați de „repedea trecere de pe piciorul de pace la cel de resbel” la cheltuieli peste resursele lor materiale⁴⁰.

Confruntările directe dintre români și turci au prilejuit constatări legate de specificitatea modului de luptă. Despre turci se afirma că „știu a se apăra minunat în întăriri [pe când] în câmp deschis nu pot să reziste mult”. Cât despre dotare, aceasta părea a nu reprezenta o problemă, căci soldatul turc „la risipirea de muniții nici nu se gândește măcar, el trage pe cât poate neîntrerupt și de aceea desfășoară o iuțea de focuri care este mult mai mare decât ceea ce-și poate închipui cineva”, iar calitatea armanentului era superioară („armele turcilor sunt minunate. Puștile n-au numai o bătaie mare, dar și o forță mare”). Nu sunt absente nici relatările despre barbariile otomanilor care: „au tras în ambulanțe, s-au servit de gloanțe explozibile, au tăiat cu toporul picioarele ofițerilor morți spre a le lua botforii și au omorât pe răniți dând în ei cu baioneta și cu patul puștii”⁴¹. Mai șocante, cazurile de scalpare și jupuire de tegument ai căror autori erau turcii, nu stârnesc cuvenita și insistenta indignare a jurnaliștilor, ceea ce ridică întrebări asupra veridicității lor. Nu este exclus ca asemenea grozăvii să fi fost publicate pentru a conferi o justificare morală războiului contra unui inamic susceptibil de pierderea umanității.

În contrapondere, ostașul român „la tragere este cu băgare de seamă, el ochește încet, dar sigur, și face economie de muniții”, iar rezistența fizică este probată în timpul marșurilor și al asalturilor prelungite, doar vremea rea cauzându-i neplăceri⁴². În repetate rânduri apar, referitor la „brava” armată română, mențiuni despre „calitățile războinice, energia și devotamentul cu care știe să se mențină la postul de onoare ce a cucerit”, dar și despre laudele și admirația stârnite în rândul aliaților⁴³.

O schimbare evidentă în prezentarea mersului războiului s-a produs începând cu luna septembrie ca urmare a comunicatului privind cenzurarea informațiilor izvorât din constatarea că în ziare ca „Timpul” sau „România liberă” „cu regret se văd publicate depeșe și corespondențe de la câmpul de bătaie, dând asupra pozițiilor și mișcărilor trupelor rusești și române și asupra

³⁹ Comprese, feșe, scamă, brânză, tutun, vin, rom, fidea, orez, griș, măsline, cutii de conserve, ciocolată, cașcaval, pește sărat, zahăr, cafea, icre negre, bulion, ciorapi, cămăși, cearșafuri, cuverturi, veste de flanelă, indispensabili, paturi de fier, saltele cu paie etc. în „Telegraphul”, an VII, nr. 1528, 15 mai 1877, p. 3, vezi și Idem, an VII, nr. 1526, 13 mai 1877, p. 3.

⁴⁰ „Telegraphul”, an VII, nr. 1512, 26 aprilie 1877, p. 2.

⁴¹ Idem, an VII, nr. 1622, 6 septembrie 1877, p. 1.

⁴² Idem, an VII, nr. 1629, 16 septembrie 1877, p. 2.

⁴³ Idem, an VII, nr. 1622, 6 septembrie 1877, p. 1.

numărului și calibrului bateriilor lor amănunte prejudiciabile siguranței armatelor aliate, fiindcă sunt de natură a arăta inamicului poziția, forțele și armele noastre”. În consecință, guvernul a decis să uzeze de „toată asprimea legilor militare spre a împiedica tot ce ar putea prin presă compromite siguranța armatelor”⁴⁴. Consecința imediată a fost relatarea mai concisă a faptelor de arme, așa cum apărea la începutul anului 1878 într-un articol cu rol rezumativ, și anume: „(...) după ce Camerele proclamă independența țării, trimise armata noastră la Plevna în ajutorul celei ruse, unde principele Carol avu comanda corpului de împresurare. Se știe că, la 11 septembrie, rușii și românii luase[ră] lui Osman Pașa 3 redute, mai cu seamă cea de la Grivița pe care ai noștri au și conservat-o până când au intrat victorioși în Plevna (...) Atunci, înțelegându-se că Plevna nu poate fi luată cu asalturi, armata de rezervă sosind și ea, începu împresurarea Plevnei care se fini prin luarea Telișului și a Gorni-Dubnicului la 16 octombrie. De atunci, soarta Plevnei era hotărâtă (...) Căderea Plevnei era numai o chestiune de timp și aceasta s-a întâmplat la 28 noiembrie. 4 zile după aceea”.

De altfel, între victoriile la obținerea cărora românii au contribuit de departe se distinge prin spațiul alocat în paginile cotidianului „Telegraphul” cea de la Plevna. Dobândită la capătul unor manevre care au presupus întreruperea aprovizionării cetății și asalturi repetate, victoria de la Plevna a însemnat și înfruntarea condițiilor meteorologice fiindcă „ploaia era însoțită de o ceață care nu te lăsa să vezi la 100 de pași; pământul aluneca pe sub picioarele soldaților din cauza ploii care cădea neconținut, însă soldații se propteau în puști și înaintau mereu”, în vreme ce „ofițerii cădeau cu grămada în fața companiilor fiindcă turcii începuseră să distingă uniforme” și ținteau cu prioritate în comandanți⁴⁵. Prețios din pricina dificultății cu care a fost dobândit, succesul de la Plevna a dezlănțuit veselia în diferite orașe ale țării (București, Roman, Galați, Piatra Neamț, Tecuci etc.), locuitorii manifestându-și satisfacția în sunetul muzicii de fanfară și lăutărești, prin urale și fluturat de steaguri tricolore, pe când autoritățile, în ținută de ceremonie, s-au întrecut în organizarea banchetelor, rostirea discursurilor și înfrumusețarea așezărilor⁴⁶. Politicienii, sub impresia victoriei, au elaborat un proiect de lege ce prevedea pensii pentru infirmii de război (pensii care erau echivalentul soldei cuvenită gradului deținut în momentul rănirii pentru ofițeri, 360 fr./an pentru sergenți, 300 fr./an pentru caporali, 240 fr./an pentru soldați)⁴⁷.

⁴⁴ Idem, an VII, nr. 1622, 6 septembrie 1877, p. 4.

⁴⁵ Idem, an VII, nr. 1622, 6 septembrie 1877, p. 2.

⁴⁶ Idem, an VII, nr. 1691, 1 decembrie 1877, p. 2, vezi și Idem, an VII, nr. 1696, 8 decembrie 1877, p. 2.

⁴⁷ Idem, an VII, nr. 1694, 4 decembrie 1877, p. 3.

Soarta războiului s-a complicat prin intervenția antiotomană a Serbiei, concomitent cu orientarea armatei române spre Vidin pe când „armata rusească se duse să întărească armata lui Țarevici și cea de la Balcani și să mărească numărul trupelor lui Gurko”. Deloc surprinzător, „strămtorile Balcanilor de Sud fură ocupate, Sofia fu luată de ruși care și deschiseră astfel o cale spre Adrianopol prin Rumelia și, în zilele din urmă, ei repurtară o nouă victorie strălucită la Șipka”. Prada de război consta în peste 32.000 de turci, 93 de piese de artilerie și 10 drapeluri, însă mai important era că înfrângerea a generat cererea de încheiere a armistițiului⁴⁸.

Simultan, accentul se mută de la comunicarea detaliată a faptelor către explicarea mizei fiecărei operațiuni militare, așa încât cititorii să înțeleagă, de pildă, că solicitarea armistițiului după luptele de la Adrianopole și Filipopole era firească datorită valorii strategice a celor 2 cetăți, căci: „așezate aproape în mijlocul Rumeliei, ele sunt legate prin căi ferate de Constantinopol și asigură armatei de invazie bogate izvoare de aprovizionări și un ajutor puternic din partea creștinilor din acea parte, mai bogați decât cei de dincoace de Balcani”. În plus, „luarea acestor însemnate puncte apropiate de Constantinopol ne arată distrugerea cu desăvârșire a armatei turcești”, pasul următor pentru ruși fiind înaintarea spre Constantinopol și Galipoli spre a stopa intrarea flotelor străine în Dardanele. În aceste condiții, singura opțiune reală a otomanilor era finalizarea conflictului și încheierea păcii⁴⁹.

Tratativele desfășurate la San Stefano i-au surprins pe români încă din debutul lor din pricina ignorării de către ruși a calității de cobeligeranți, aspect tradus în refuzarea prezenței delegatului Ctin. Arion la negocieri. Surprizele pentru români nu s-au oprit aici. Ziarul vienez „Fremden-Blatt” preciza că: „pacea de la San Stefano a adus tuturor raselor slavone ce sufereau în Peninsula Balcanică cele mai frumoase daruri: Serbia dobândește o considerabilă întindere teritorială și independența; Muntenegru se întinde de 2 ori atât cât este astăzi și ajunge până la mare; Bulgaria se va ridica (...) la un stat tributar autonom”. Doar românii „sunt trimiși pentru despăgubirea lor de resbel la sacurile goale ale turcilor și suferă în țara lor poliția și treburile rușilor care voiesc ca încă 2 ani să se folosească de căile de comunicație ale românilor pentru descălecarea și întoarcerea oștirilor rusești și să le răpească Basarabia română (...) propunându-le ca despăgubire (...) tristeștele mocirle de friguri ale Dobrogei”⁵⁰. Riposta autorităților române nu a întârziat, dar, deși promptă și categorică, s-a dovedit incapabilă să schimbe conținutul tratatului din 19 februarie/3 martie 1878. Argumentele pe care se fundamentau protestele clasei politice autohtone, redată în „Telegraphul” în

⁴⁸ Idem, an VIII, nr. 1715, 1 ianuarie 1878, p. 1, vezi și Idem, an VIII, nr. 1720, 8 ianuarie 1878, p. 3.

⁴⁹ Idem, an VIII, nr. 1721, 10 ianuarie 1878, p. 1.

⁵⁰ „Fremden-Blatt” apud „Telegraphul”, an VIII, nr. 1783, p. 2.

repetate rânduri pe spații consistente, erau diverse: morale, economice, militare, politice. Se afirma, de exemplu, că: „În locul răsplătei ne-am pomenit cu pretenția de a ni se lua Basarabia și a ni se da Dobrogea, adică a ni se lua bunul nostru și a ni se da altul al altui popor vecin, cu alte cuvinte să fim puși în rivalitate cu vecinii noștri”⁵¹. În alt număr apăreau întrebările: „Ce va să zică a ne formula noi cererile de indemnizație către Turcia? Ce garanții avem noi acum despre plata ce vom cere pentru cheltuielile de resbel când Turcia ne-ar refuza-o? (...) Să mergem să ne batem cu turcii spre a ne plăti indemnitatea de resbel?” Iar răspunsul se impunea de la sine: „Nici aceasta nu o mai putem face azi căci avem între noi și dâșii Bulgaria ca barieră și nu suntem o putere maritimă ca flota noastră să amenințe Constantinopolul”⁵². Stupoarea politicianilor români era explicabilă, fiindcă „nu s-a văzut în istoria lumii un asemenea exemplu ca un stat să dea altui stat toate avantajele într-un resbel, căile sale ferate, telegraful, resursele materiale de care dispune țara, să-i pună la dispoziție armata într-un moment de pericol, să sacrifice parte din acea armată și milioane, iar la finele resbelului să i se mai ia și teritoriul său”⁵³.

Opacitatea părții ruse față de punctele de vedere ale românilor era mai mult decât evidentă. În opinia acesteia, Imperiul Țarist nu putea fi învinuit de încălcarea angajamentelor față de români atât timp cât Aleksandr Gorceakov declara că: „Convenția ruso-română, care garanta integritatea României, a fost încheiată numai pentru cazul neutralității române”⁵⁴, reieșind astfel că românii fuseseră cei dintâi care se abătuseră de la litera înțelegerii prin angajarea în război. Se omitea detaliul că activarea armatei române se produsese la solicitarea fratelui țarului pe fondul dificultăților de la Plevna... Mai mult, trecerea județelor Cahul, Bolgrad și Ismail în posesia Rusiei nu era considerată un rapt, ci o repunere în drepturi, așa cum reiese dintr-un articol publicat în „Petersburgskia Viedomosti”, și anume: „partea Basarabiei care face chestiunea în acest moment a fost anexată la Moldova, nu la România; ea nu a fost dată de Rusia, ci de celelalte puteri, la voința cărora Rusia a trebuit să se supună fără voia ei”. Despre recunoașterea faptului că era aruncat în derizoriu un tratat internațional cum era cel de la Paris din 1856 nici nu putea fi vorba, fiindcă se insista asupra recuceririi de către Imperiul Țarist a propriilor drepturi. În plus, românii trebuiau să fie recunoscători vecinului răsăritean pentru că acesta nu pretindea despăgubiri aferente celor 22 de ani în care s-au bucurat de veniturile produse de județele Cahul, Bolgrad și Ismail și pentru oferirea la schimb a Dobrogei, zonă care ar fi conferit românilor avantaje de 3 ori mai mari. Ingrată era România care ar fi

⁵¹ „Telegraphul”, an VIII, nr. 1757, p. 1.

⁵² Idem, an VIII, nr. 1760, 25 februarie 1878, p. 1.

⁵³ Idem, an VIII, nr. 1735, 26 ianuarie 1878, p. 1.

⁵⁴ „Die Presse” apud „Telegraphul”, an VIII, nr. 1746, 9 februarie 1878, p. 1.

trebuit „să ofere ea însăși acest teritoriu [Sudul Basarabiei] ca gaj de recunoștință către Rusia care a eliberat-o cu totul de suzeranitatea otomană”⁵⁵.

Imposibilitatea dialogului între autoritățile țariste și cele române a condus la înaintarea către Puterile Garante a unui memoriu prin intermediul căruia oficialitățile române și-au precizat poziția. Accentul cădea pe amintirea motivului ce determinase alocarea Sudului Basarabiei României (și anume: „a asigura libera navigație pe un fluviu care formează artera comercială principală a Europei centrale, încredințând paza gurilor lui unei țări de importanță secundară, a cărei nestrămutată deferență față de intențiile puterilor era, prin ea însăși, sigură”) și pe consecințele permutărilor teritoriale (fiindcă „a distruge sau a compromite securitatea liberei circulații pe fluviu ar fi a paraliza sau a opri dezvoltarea progresivă a statului român”⁵⁶; „pe cât Rusia a fost stăpână unică a gurilor Dunării, departe de-a îndeplini stipulațiile internaționale care o obligau să întrețină în bună stare gurile râului și mai cu seamă pe aceea care oferea marinei comerciale trecerea cea mai ușoară – gura Sulinei – și de-a înlesni libertatea navigației, ea le-a lăsat să fie an de an mai nămolite de nisip, fiindcă negreșit nu intră în vederile sale de-a dezvolta comerțul în vastul bazin al Dunării”⁵⁷).

Românii nu erau unicii contestatari ai Tratatului de la San Stefano. Li se alăturau sârbii și grecii, dar și, mai important, puterile occidentale, îngrijorate de sporul de autoritate al Rusiei care decurgea din aceea că: „cedarea Basarabiei impusă României, întinderea Bulgariei până la malurile Mării Negre (...), dobândirea portului Batum vor face ca voința guvernului rus să devină dominatoare asupra tot ce împresoară Marea Neagră. Dobândirea fortărețelor Armeniei va pune populația acestei provincii sub influența imediată a puterii care le ocupă, pe când considerabilul trafic european care se face între Trebisonda și Persia va fi expus, în urma cesiunilor făcute în Kurdistan, să fie oprit după bunul plac al guvernului rus prin mijlocul barierelor prohibitive ale sistemului său comercial”⁵⁸.

Dezechilibrarea raportului de forțe în SE Europei prin ascensiunea Imperiului Țarist nu putea lăsa indiferente celelalte puteri continentale, în cercurile politice înalte speculându-se că „dacă Rusia ține Bulgaria ocupată militaricește, apoi și Austria este silită moralmente să ocupe Bosnia, Herțegovina, ba și alte teritorii slave ca contragreutate la poziția militară a Rusiei în Orient”⁵⁹, conjunctură pasibilă a genera viitoare conflicte. La rândul său, Marea Britanie nu recunoștea „validitatea acelor angajamente [stabilite la San Stefano] întrucât ele ar fi de

⁵⁵ „Petersburgskia Vedomosti” apud „Telegraphul”, an VIII, nr. 1795, 8 aprilie 1878, p. 1.

⁵⁶ „Telegraphul”, an VIII, nr. 1780, 21 martie 1878, p. 2.

⁵⁷ Idem, an VIII, nr. 1761, 26 februarie 1878, p. 2.

⁵⁸ Idem, an VIII, nr. 1785, 28 martie 1878, p. 2.

⁵⁹ Idem, an VIII, nr. 1790, 2 aprilie 1878, p. 2.

natură a modifica tratatele europene și a izbi interesele europene, afară numai dacă nu vor fi obiectul unei înțelegeri formale între semnatarii tratatului de la Paris”. Deopotrivă, în condițiile în care se profila pericolul ca „o Bulgarie autonomă după schița rusească să fie numai pregătirea restabilirii complete a imperiului bizantin sub sceptrul Rusiei”, consimțirea de către Marile Puteri a unui asemenea tratat de pace echivala cu renunțarea „pentru totdeauna la orice influență în afacerile Orientului”⁶⁰, fapt considerat inadmisibil.

În această atmosferă încărcată, s-au derulat în vara lui 1878 lucrările Congresului de la Berlin, prilej cu care România, reprezentată de I.C. Brătianu și M. Kogălniceanu, și-a reiterat cererile, și anume: păstrarea integrității teritoriale și acordarea statutului de țară neutră; stăpânirea asupra insulelor și a gurilor Dunării, împreună cu insula Șerpilor; despăgubire proporțională cu contribuția la câștigarea războiului; ridicarea pentru armatele ruse a dreptului de tranzitare prin spațiul românesc⁶¹. Nici cu această ocazie românii nu au reușit să se facă ascultați, protestele referitoare la încorporarea Sudului Basarabiei la Rusia rămânând fără ecou, așa încât în privința schimburilor teritoriale Tratatul de la 1/13 iulie 1878 nu diferea pentru români de cel semnat la San Stefano. Cu toate acestea, elementele de noutate nu erau absente. Bosnia și Herțegovina intrau în administrarea Austro-Ungariei, Marea Britanie anexa insula Cipru, iar principatul autonom al Bulgariei era drastic micșorat. Independența Serbiei, Muntenegrului și a României era recunoscută la nivel internațional, cu precizarea că în cazul celei din urmă se impuneau 2 condiții, și anume: modificarea articolului 7 din Constituție (în sensul dobândirii cetățeniei de către locuitorii străini indiferent de religia lor) și răscumpărarea căilor ferate⁶². Terenul pentru impunerea primei condiții fusese pregătit încă de la începutul anului 1877 când preocuparea pentru starea evreilor din România și-a aflat reflectarea în mai multe ziare occidentale. Interesantă era poziționarea părților față de această problemă. Astfel, „Journal des Dèbats”, „Droits de l’homme”, „Morning Post” publicau știri alarmante privitoare la 300 de evrei din Baschir (jud. Vaslui) care ar fi fost izgoniți de prefect mulți decedând de frig și inaniție în drumul lor spre București. Relatarea continua cu precizarea că în Capitală deși „implorară dreptatea, nici nu li se răspunse măcar”, ceea ce justifica gestul lor de a se pune sub protecția consulilor străini. Presa română, pe de altă parte, servindu-se de faptul că înșiși „israeliții din România au ținut de a nu lăsa să treacă această calomnie fără a protesta (...) în termeni decisivi în toate ziarele

⁶⁰ Idem, an VIII, nr. 1735, 26 ianuarie 1878, p. 1.

⁶¹ Idem, an VIII, nr. 1853, 18 iunie 1878, p. 2.

⁶² *Tratatul de la Berlin urmat de protocoalele Congresului precum și de charta Basarabiei române, a Deltei Dunării și a Dobrogei*, București, Imprimeria Statului, 1878, pp. 8–10.

din București”⁶³, nega existența unor situații conflictuale în care erau antrenati evreii, altfel spus nu era recunoscută existența unor situații de natură a impune un arbitraj extern. Totuși, în zilele Congresului de la Berlin, subiectul a fost redeschis printr-un memoriu din care reieșea că în România și Serbia evreii erau „nenorocite victime, izgonite din orașe și sate, asasinate, jefuite, private de orice drepturi în aceste țări și condamnați a pieri în mizerie prin sate”⁶⁴. Dezmințirea din partea autorităților române nu a întârziat, amintindu-se că grozăviile la adresa israeliților erau de căutat în alte zone, căci „în alte părți a curs sânge evreiesc și nu din cauza chestiunilor economice, ci chiar din cauza fanatismului religios. Așa a fost mai deunăzi în Smirna, în Germania, Algeria și în mai multe părți”. În contrapondere, „la noi n-a fost nici o mișcare serioasă contra evreilor. Câteva certuri sau bătăi personale, câteva spargeri de geamuri, atâta tot”⁶⁵. Precizările oficialităților române nu au produs urmări, condițiile fixate în schimbul confirmării internaționale a independenței rămânând neschimbate.

Îndeplinirea lor s-a produs în 1879 prin eliminarea criteriului religios ca element restrictiv din Constituție, respectiv în 1880 când a fost adoptată în Parlament legea referitoare la căile ferate construite de societatea Strousberg. Efectele s-au manifestat rapid, Germania, Marea Britanie și Franța recunoscând independența, alăturându-se astfel Rusiei și Austro-Ungariei care o făcuseră deja în toamna anului 1878. Se încheia prin aceasta aventura dobândirii independenței care a presupus participarea militară la războiul ruso-turc, eforturi materiale și diplomatice semnificative, conștientizarea, o dată în plus, a locului României în Europa, dar și a importanței jocurilor politice desfășurate la nivel înalt.

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Arion, Dinu C., *Curs de istorie diplomatică (1713–1914)*, București, f.e., 1930.

Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Carol I*, București, Editura Cugetarea, f.a.

Iorga, Nicolae, *Războiul de independență 1877–1878*, Vălenii de Munte, Fundația culturală „Cuvântul”, 1927.

Iorga, Nicolae, *Istoria relațiilor române*, București, Editura Semne, 1995.

Maiorescu, Titu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra desvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. II (1876–1881), București, Editura Librăriei Socec & Co., 1897.

⁶³ Idem, an VII, nr. 1428, 15 ianuarie 1877, p. 2.

⁶⁴ Idem, an VIII, nr. 1846, 10 iunie 1878, p. 2.

⁶⁵ Idem, an VIII, nr. 1850, 15 iunie 1878, p. 1.

Polihroniade, Mihail, Tell, Alexandru Christian, *Domnia lui Carol I*, vol. I (1866–1877), București, Editura Vremea, 1937.

Popescu, N.D., *Istoria resbelului român-ruso-turc 1875–1878*, partea I (*De la începutul resbelului până la 30 august 1878*), București, Librăria H.Steinberg, 1889.

Telegraphul, 1877–1878.

Tractatul de la Berlin urmat de protocoalele Congresului precum și de charta Basarabiei române, a Deltei Dunării și a Dobrogei, București, Imprimeria Statului, 1878.